

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 1 Nisan 2022

ss. 27-55

Makalenin Geliş

Tarihi

31/03/2022

Makalenin

Kabul Tarihi

27/04/2022

Yayın Tarihi

30/04/2022

19. ASIRDA BİR MÜDERRİS, MÜFTÜ, MÜTERCİM VE ŞAİR: MANİSALI AHMED ESAD EFENDİ*

Âdem CEYHAN*

ÖZET

Manisalı Ahmed Esad Efendi, 18. asrın sonlarında ve 19. asırda yaşamış, hem ilmi, hem de irfanî ve edebî yönü olan şahsiyetlerden biridir. Manisa müftüsü Naimî Halil Efendi'nin oğlu olarak 1779 yılında bu şehirde doğan Ahmed, dinî bilgileri babasından bir dereceye kadar edindikten sonra ilim tahsilini sürdürmek amacıyla İstanbul'a gitmiş; orada Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 1824 yılında Manisa'ya dönerek memleketinde müderrislik vazifesinde bulunan Ahmed Efendi, 1836'da kardeşi vefat ettiğinden, yerine Manisa müftüsü tayin edilmiştir. 1853 yılında Kudüs kadılığına getirilmiş; bu vazifede kısa bir müddet bulunmuştur. 1857'de Kuşadası kazasına arpalık olarak tayin edilmişse de gidemeden vefat etmiştir.

Ahmed Esad Efendi, sadece yazdığı şiir ve kitabeleriyle değil, yaptığı hayırla da tanınmış bir âlimdir. Çarşı Mahallesinde bir medrese inşa ve bu ilim ocağına birçok şeyler vakfetmiştir. Kendisi diğer İslâmî ilimlerle birlikte tasavvufa da alâka duymuş; Kâdirî tarikatı mensuplarından, divan sahibi Kuddûsî Ahmed Efendi'ye (1769- 1849) intisab etmiştir.

* Yayınlanmadan önce makalemi ricam üzerine okuyan Doç. Dr. Fatih Koyuncu ve Dr. Mehmet Yunus Yazıcı'ya teşekkür ederim.

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, ceyhanadem@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-9680-6580

Ahmed Esad Efendi, Gazzâli'nin (ö. 1111) Farsça yazdığı *Nasihatü'l-mülûk* adlı eseri Türkçeye çevirmiş; ayrıca Mütercim Âsim Efendi'nin (1755?-1819) "*Tuhfe-i Âsim*" adlı manzum Arapça-Türkçe sözlüğünü, yarısına kadar şerh etmiştir. Şiirlerinde "Es'ad" mahlasını kullanan Ahmed Efendi'nin manzum eserleri konusunda elimizde sınırlı sayıda numune bulunmaktadır. Bu çalışmada onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, *Nasihatü'l-mülûk* tercümesinden ve şiirlerinden örnekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Esad, Manisa, müderris, *Nasihatü'l-mülûk*, Şair

IN THE 19TH CENTURY, A LECTURER, PREACHER TRANSLER AND POET: AHMED ESAD EFENDI OF MANISA

ABSTRACT

Ahmed Esad Efendi from Manisa is one of the religious-scholarly and lorean and literary figures who lived in the late 18th and 19th centuries. Seyyid Ahmed is the son of Naimî Halil Efendi, the mufti of Manisa. Ahmed who was born in Manisa in 1779, went to Istanbul with the aim of continuing his education after obtaining a degree of religious knowledge from his father; where he learned Arabic and Persian. After returning to Manisa in 1824, Ahmed Efendi, who was a professor in his country, was appointed as a mufti of Manisa in 1836 after his brother had died. He was brought to Jerusalem in 1853; a short time, he has been found in this work. In 1857, he was assigned to Kuşadası district; but he passed away without going. Ahmed Esad Efendi is well known not only the poetry and the inscriptions he wrote, but also scholar who is well-remembered. He built a madrasah in the Çarşı (Bazaar) neighbourhood; he has devoted many things to the knowledge home.

He has also he has interested in mysticism with other Islamic sciences; He belonged to the Divan, Kuddusi Ahmed Efendi (1769-1849), from members of the Kadiri sect. Ahmed Esad Efendi translated *Nasihat al-mülûk*, written by Imam Gazzâli from Persian, to Turkish; also he anatomized Arabic-Turkish dictionary given by Mütercim Âsim Efendi (1755? -1819) titled "*Tuhfe-i Âsim*" announces until half of it. There are a limited number of examples of poetic works of Ahmed Efendi who uses the "Es'ad" nickname in his poems. In this study, examples of his *Nasihat al-mülûk* translations and poems were presented after giving information about his life and his works.

Keywords: Ahmed Esad, Manisa, Scholar, *Nasihatü'l-mülûk*, Poet

Biyografik Kaynaklarımızda Manisalı Ahmed Esad Efendi

18. asrın sonları ve 19. yüzyılın başlarında (1780-1810) uzun zaman Manisa müftülüğü vazifesini ifa eden Konyalı âlim Halil bin Ahmed ve onun oğlu Ahmed Esad Efendi'nin hayatı hakkında bilgi vermeden önce bu husustaki belli-başlı biyografik kaynakları ele alıp söz konusu etmek istiyoruz:

1- Manisalı Ahmed Esad Efendi'nin hayatı hakkında bilgi veren en eski biyografik eser, Fatîn Dâvud'un (1229-1283/1814-1866) H. 1269 (M. 1853) senesinde tamamladığı ve H. 1271 (M. 1855) yılında İstanbul'da bastırıldığı tezkiresidir. Fatîn Efendi, "Tezkire-i Hâtîmetü'l-eş'âr" adını koyduğu şuaara tezkiresinde Ahmed Esad'ın babası, doğum yılı ve yeri, memleketinde ve İstanbul'daki ilim tahsili, Manisa'ya dönüş zamanı, buradaki müderrislik ve müftülüğü hakkında bilgi vermiş; tezkirenin yazılış senesine, demek oluyor ki H. 1269/ M. 1853 yılına kadar hayatını uzun bir cümleyle anlatmıştır. Fatîn Efendi, Ahmed Esad'ın iki eseri bulunduğunu bildirerek Ahmed Kuddûsî'nin halifesi olduğunu da haber verir. *Tezkire-i Hâtîmetü'l-eş'âr*'da Ahmed Esad Efendi'nin şiirleri için bir örnekten sonraki hâl tercümesi şu şekildedir:

"Nâzım-ı mûmâ-ileyh Ahmed Es'ad Efendi, Mağnisa müftüsü merhûmun sulbünden bin yüz doksan üç târihinde medîne-i Mağnisa'da kadem-nihâde-i sâha-i vücûd olup 'el-veledü sirri ebîhi' sırrına mazhariyetle pederi mûmâ ileyhden bir mikdâr tahsil-i ulûm-ı 'âliye eyledikten sonra Dersaâdet'e muvâsalat ve bir müddet dahi a'lem-i ulemâ Mevlânâ Hâce Abdurrahîm Efendi merhûmun halka-i dersine müdâvemet ve Hâce Neş'et Efendi merhûmun meclis-i feyz-enîsine muvâzabetle tekâmîl-i nûsah-ı ilmiyye ve tahsil-i fûn-ı Fârisiyye eyleyüp iki yüz otuz dokuz senesi tarîk-ı tadrîse dâhil olarak vatan-ı asliyyesi cânibine azîmetle iki yüz elli iki senesi medîne-i mezbûre müftülüğü hizmetine ve iki yüz altmış dokuz senesi Kudûs-i şerîf mevleviyyetine nâil olmuştur.

Mûmâ ileyh ilm ü fazlı zâhir bir fâzıl-ı sâhib-mekâdir olup *Nasîhatü'l-mülûk* nâm risâleye Türkî bir kıt'a tercemeye dahi muvaffak olmuştur. Ve âti't-terceme mütercim-i *Kâmûs* Âsım Efendi'nin *Tuhfe-i Arabiyye*'sinin nısf-ı ıstîlâhâtına kadar şerhine dahi sarf-ı himmet eylemiştir. Mâ-tekaddem tarîkat-ı Kâdiriyyeye mensûbiyeti ve muahharan Niğde kazâsı dâhilinde vâki' Bor kasabasında post-nişin-i irşâd olup iki yüz altmış beş senesi irtihâl-ı dâr-ı bekâ etmiş olan âti't-terceme Şeyh Ahmed Kuddûsî Efendi merhûmdan dahi hilâfeti olmak mülâbesesiyle zâhir ve bâtını ma'mûr bir zât-ı fazîlet-mevfûrdur." (Fatîn Dâvud, 1271 /1855: 13-14).

2- Tanınmış biyografi yazarlarımızdan Mehmed Süreyyâ Bey (1845-1909), kısaca *Sicill-i Osmânî* adıyla anılan eserinde Esad Ahmed Efendi'yi şöyle tanıtır: "Mağnisa müftüsünün mahdûmudur. Hoca Neş'et ve Abdurrahîm Efendilerden ders görmüştür. 252'de Mağnisa müftüsü oldu. 269'da Kudûs monlası oldu. 272 sâlinde sonra irtihâl eylemiştir. Fâzıl ve şâirdir.

Nasihatü'l-mülük'ü te'lif ve *Tuhfe-i Arabiyye-i Âsım*'ı nısfına kadar şerh etmiştir." (Mehmed Süreyyâ, 1308/ 1890-91: 342).

Mukayese edildiğinde görüleceği üzere, Mehmed Süreyyâ'nın yazdığı bu kısa biyografi, *Fatîn Tezkiresi*'nden kısaltılarak aktarılmış olup ona fazla ve farklı bir bilgi ilâve etmemiştir.

3- Ahmed Esad ve babası Halil Efendi hakkında kısaca bilginin bulunduğu biyografik eserlerden biri de Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (1839-1920) *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* adlı Arapça kitabıdır. İsmâil Paşa, âlim, şair ve yazarların hayatları ve eserleri konusunda bilgi verdiği bu kitabında, Ahmed Esad'ın babasını da tanıtmıştır. Adı geçen eserde Halil Efendi'nin kısa hayat hikâyesi, önce "Naîmî el-Mağnisavî" (Bağdatlı İsmâil Paşa, 1951: 352), yani Manisalı Naîmî, birkaç sayfa sonra ise "el-Konevî" (Bağdatlı İsmâil Paşa, 1951: 356) başlığı altında yer alır. Yazarın iki farklı kişiymiş gibi tanıttığı bu isimler, *Osmanlı Müellifleri, Manisa Ünlüleri* vb. biyografik eserlerden anlaşıldığına göre, aynı şahsiyettir. Manisalı Naîmî'yi "Halil bin Ahmed Mesîhî-zâde" diye tanıtan İsmâil Paşa, onun Manisalı ve bu şehirde müftü olduğunu, "Naîmî" mahlasını aldığını, 1230'da vefat ettiğini anlatmış; eserlerini saymıştır. Aynı yazar, "el-Konevî" başlığı altında "Halil bin Ahmed bin Himmet el-Konevî"yi tarif edip onun Manisa'da müftü olduğunu ve 1224 Zilhiccesinde [Ocak-Şubat 1810 tarihinde] burada vefat ettiğini belirttikten sonra eserlerinin adlarını bildirmiştir. "Konevî" ve "Naîmî el-Mağnisavî" başlığı altında tanıtılan kişinin aynı şahsiyet olduğunu gösteren başka bir delil, Halil bin Ahmed Efendi'nin bir kitabının sonundaki kayıttır: Halil bin Ahmed, İbn Hâcib'in (ö. 646/ 1249) *el-Muhtasar* isimli eseri için 18 Ramazan 1208 (19 Nisan 1794) tarihinde tamamladığı Arapça haşiyelerin sonunda, doğum yerinin Konya, yerleştiği şehrin Manisa olduğunu şöyle belirtir: هذه الحواشى مما ألفه الفقير الى العزيز القدير خليل بن احمد القنوى مولدا المغنيسى موطننا غفرله و لوالديه (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. H. Hüsnü, nr. 1205, vr. 163a).

İsmâil Paşa'nın adı geçen Arapça eserinde Ahmed Esad hakkında bilgi bulunduğunu da ifade etmiştik. Paşa'nın Ahmed Esad Efendi'ye dair verdiği bilgiyi Mehmed Süreyyâ Bey'in *Sicill-i Osmânî*'sinden kısaltarak aldığı anlaşılmaktadır. Şu farkla ki, Mehmed Süreyyâ Bey, tahminimize göre, 1271/1855 senesinde basılmış *Fatîn Tezkiresi*'nin baskı yılını göz önünde tutarak Esad Ahmed Efendi'nin "272 sâlınden sonra irtihâl eylemiş", yani H. 1272/ M. 1856 yılından sonra (ahirete) göç etmiş olduğunu bildirmişken, İsmâil Paşa, yanlışlıkla 1272'de vefat ettiğini yazmıştır. İsmâil Paşa, Manisalı Ahmed Esad'ın babasının Manisa müftüsü olduğunu, kendisinin Kudüs kadılığıyla vazifelendirildiğini ve 1272'de vefat ettiğini belirtir. *Tuhfe-i Âsım*'ı yarısına kadar şerh ettiği ve *Nasihatü'l-mülük* adlı Türkçe bir eserinin bulunduğu bilgisini de bu kısa hayat hikâyesine ekler. (Bağdatlı İsmâil Paşa, 1951: 188).

4- Esad Efendi'nin hayatı hakkında bilgi edindiğimiz diğer bir kaynak, Bursalı Mehmed Tâhir'in (1861-1925), *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* isimli eseridir. Tâhir Bey, Rumi 1324 (M. 1908) senesinde İzmir'de bastırıldığı bu kitabında, o yıllarda Aydın'a bağlı olan Manisa'da yetişmiş şeyh, âlim, şair, tarihçi ve tabipler arasında Ahmed Esad'ı da tanıtır. Bursalı Tâhir Bey'in Fatî'nin yazdığı Esad biyografisine ilâvesi, onun babasının ismini bildirmesi, başka bir sayfada (s. 117-118) pederini kısaca tanıtmaması, daha sonra vefat yılı, yeri ve defnedildiği mezarlığı belirtmesidir. Bursalı Tâhir Bey, bu biyografiyi, yedi sene sonra yayınladığı *Osmanlı Müellifleri* adlı eserine de küçük birkaç farkla almıştır. Biz bu eserden önce Naîmî Halil Efendi hakkındaki kısmı, sonra onun oğlu Esad Ahmed Efendi'ye dair hâl tercümesini nakletmek istiyoruz:

“Naîmî Halil Efendi, zümre-i müellifinden bir zât olup mevliden Konyalıdır. Mestci-zâde lakabıyla be-nâm idi. İkmâl-i tahsilden sonra müddet-i medîde Mağnisa'da neşr-i ulûm ve iftâ ile meşgûl oldu. 1230 târihinde Mağnisa'da irtihâl ederek Ulu Mezarlık'da defnedildi.

Âsârı gayr-ı matbû olup ber-vech-i âtidir: *Hâşiye ale'l-Beyzâvî, Hâşiye ale't-Tehzîb, Hâşiye ale'l-Hayâlî, Hâşiye ale'l-Muhtasar, Hâşiye alâ Risâle-i İstiâre li'l-Kazâbâdî, Hâşiye alâ Risâleti'l-Vaz'ıyye, Şerhu'l-Avâmîl ve Hâşiye alâ Risâleti't-Tevhîdi li'l-Birgivi'*dir.” (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at, 1324/ 1908: 117-118; Bursalı Mehmed Tâhir, 1333/ 1915: II, 47).

“Es'ad Mehmed Efendi

Fuzalâ-yı şuarâdan bir zât olup Mağnisalıdır. Pederinden ikmâl-i tahsîl etdikden sonra Dersâadet'e azîmetle Hoca Abdürrahîm Efendi merhûmdan gavâmız-ı Arabiyyeyi, Hoca Neş'et Efendi'den de dekâyık-ı Fârisiyyeyi taallüm ederek müftülükle memleketine avdet eyledi. Birkaç sene ifâ-yı hıdmet-i fetvâ eyleyip 1269'da Kuds-i Şerîf mevleviyetine tahvîl-i me'mûriyyet etdi. Ricâl-i Kâdiriyyeden sâhib-i divân Kuddûsî Ahmed Efendi'ye müntesibdir. *Nasihatü'l-mülûk*'ü tercüme ve Mütercim Âsım Efendi merhûmun *Tuhfe-i Arabiyye'sini* şerh etmiştir. Na't-ı âti, zâde-i tab'-ı âşikânesidir: (...)

1274 tarihinde Mağnisa'da irtihâl ederek peder-i âlileri Naîmî Halil Efendi yanına defnedildi.” (Bursalı Mehmed Tâhir, 1333/1915: II/ 82-83).

5- Manisalı âlim, şair ve yazarlardan Ahmed Esad Efendi'nin hayatı hakkında kısa bilgi ihtiva eden biyografik kitaplardan biri de İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnal'ın (1871-1957) *Son Asır Türk Şairleri* adlı eseridir. Mahmud Kemâl Bey, anlaşıldığına göre, *Fatî'n Tezkiresi* ve *Osmanlı Müellifleri*'ndeki bilgileri nakletmekle yetinmiş; onlara yeni bir bilgi ekle(ye)memiş; fakat ilki 1855, ikincisi 1915'te yayınlanmış iki eserdeki malûmatı Latin harflerine aktarma hizmetini görmüştür. Esad Efendi'nin *Fatî'n Tezkiresi*'nde bulunan “yâ Resûlallah” redifli na'tı, Bursalı Mehmed Tâhir'in *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* ve *Osmanlı*

Müellifleri isimli eserinden sonra burada da -başka manzum eserlerinin görülemediği belirtilerek- kaydedilmiştir. (İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, 1999: 491-492).

6- “Ozan” soyadını alan Hüseyin Avni (1881-1946) de Manisalı Ahmed Esad Efendi hakkında önceki Arap harfli kaynaklarda yer alan bilgiyi öz olarak Latin harfleriyle veren bir yazardır. Hüseyin Avni, 1934’te İzmir’de bastırıldığı *İzmir Şairleri* adlı kitabında “Fazıl şâirlerden bir zat diye” takdim ettiği Ahmed Esad Efendi’nin hayatı ve eserleri konusunda birkaç cümleden ibaret kısa malûmat vermiş; bunun ardından “yâ Resûlallah” redifli na’atını, şiirleri için bir nümune olarak kaydetmiştir. (Hüseyin Avni, 1934: 10).

7- Manisalı Esad’ın biyografisini yazan kişilerden biri de Türk edebiyatı tarihine dair araştırma ve yayınlarıyla tanınan Sadeddin Nüzhet Ergun’dur. Ergun (1899-1946), *Türk Şairleri* isimli emek mahsulü eserinin üçüncü cildinde Manisalı Esad’ın hayatı ve eserleri hakkında *Fatîn Tezkiresi* ile *Sicill-i Osmânî*’deki bilgileri aktardıktan sonra “Bursalı Tahir merhum”un fazla olarak verdiği malûmatı nakleder. Burada “fazla” olarak nitelendirilen ek bilgi, Ahmed Esad Efendi’nin “1274 târîhinde Mağnisa’da irtihâl ederek pederi ‘âlileri Naîmî Halil Efendi yanına defnedildi”ğidir. Ergun, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal’in bütün bu bilgileri aldığı yeri göstermeden, sadece bir cümle ekleyerek eserine taşıdığını belirtir. (Ergun, ts.: 1325).

8- Ahmed Esad ve babası Halil Efendi’nin hayat hikâyesine yeni bilgiler ilâve eden kişi, *Manisa Ünlüleri* adlı eserin sahibi M. Çağatay Uluçay (1910-1970) olmuştur. M. Çağatay Uluçay, 1946’da Manisa Lisesi Yayınları arasında basılan bu eserinde, ilkin *Osmanlı Müellifleri*, *Sicill-i Osmânî* ve *Türk Şairleri*’nde Ahmed Es’ad Efendi hakkında verilen bilgileri nakleder. Daha sonra şer’iyye sicil defterlerinden faydalanarak hayatı hakkında bazı farklı bilgiler verir. Nihayet şiirleri için örnek olmak üzere, saydığımız kaynaklarda yer almayan beş tarih manzumesini kaydeder. Uluçay’ın adı geçen yayınında Ahmed Esad Efendi’nin babası Halil Efendi’nin hayatı ve eserleri hakkında da bilgi bulunmaktadır. Yazar, burada Halil Efendi’nin hayatına dair Bağdatlı İsmâil Paşa ve Bursalı Tâhir Bey’in anılan kitaplarında yer almayan bilgiler de vermekte; memleketi, tahsili, ilk ve ikinci defa Manisa müftüsü olduğu tarihi bildirmekte; vefat yılı hakkındaki hatalı kaydı da sicil defterine dayanarak düzeltmektedir. *Manisa Ünlüleri*’nde Halil Efendi’nin oğulları ve torunları hakkında da bilgi verilmiştir. (Uluçay, 1946: 13-15).

Biz, saydığımız bütün bu biyografik yayınlardan faydalanarak Ahmed Esad Efendi’nin hayatını yazmaya, mensur eserleri ve şiirleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Manisalı Ahmed¹ Esad Efendi, 18. asrın sonlarında ve 19. asırda

¹ Biyografisini yazdığımız kişinin adını Fatîn Dâvud, Mehmed Süreyyâ ve Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat “Ahmed” şeklinde kaydeder. Bunlara rağmen Bursalı Mehmed Tâhir Bey’in, söz konusu ismi, *Osmanlı Müellifleri*’nde adı geçen önceki kitabından farklı olarak “Esad Mehmed

yaşamış, hem dinî, ilmî, hem de irfanî ve edebî yönü olan şahsiyetlerden biridir. Onun hayat hikâyesini yazmadan önce, ilkin tahsil ve terbiyesinde mühim yeri ve tesirleri olan babası Halil Efendi'yi tanıtmak uygun olacaktır.

Babası Halil Naîmî Efendi

Konya'nın Ereğli kazasından², Ahmed Efendi'nin oğlu olan Halil, "Mestçizâde"³ lakabıyla tanınırdı. Halil Efendi, tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra H. 1185 (M. 1771) yılında Manisa müftüsü oldu. Bu vazifeden bir veya iki sene sonra ayrıldı; yerine Mehmed Emin Efendi tayin edildi. 1194 (1780) yılında tekrar müftü oldu ve ölünceye kadar bu vazifeyi yerine getirdi. Halil Efendi, daha ziyade İslâmi ve ona alet (vasıta) kabul edilen ilimlere dair dersler vermiş, eserler yazmış olmakla birlikte zaman zaman şiir de söyler; manzumelerinde "Naîmî" mahlasını kullanırdı. Manisa müftüsü Ahmed Esad Efendi, Kırkağaçlı olup Manisa nahiyelerinden Yayaköyü'ne yerleşen müderris Ahmed Reşid'in 1257 (1841) yılında tamamladığı *Nuhbe-i Vehbî Şerhi* için Arapça bir takriz yazmış ve burada adı geçen eser sahibinin, kendi babası Halil Efendi'nin talebesi arasında yer aldığını bildirmiştir.⁴ Otuz sene kadar Manisa müftülüğünde bulunan Halil Efendi H. 1224 (M. 1810) yılında vefat etti⁵ ve Ulu Mezarlık'ta defnedildi. (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at, 1324/ 1908: 117-118; Bursalı Mehmed Tâhir, 1333/ 1915: II/ 47; Uluçay, 1946: 38). Oğulları Mehmed, Ahmed Esad ve İshak Efendi'dir.

Efendi" biçiminde yazdığı görülür. Bunun yanlış olduğu kanaatindeyiz. Çünkü hayatı ve eserlerinden bahsettiğimiz şahsiyet, *Nasihatü'l-mülük* tercümesinin başında kendisini "es-Seyyid Ahmed bin Halil el-müfti bi-Mağnisa" (Manisa müftüsü Halil oğlu Seyyid Ahmed) diyerek tanıtır. (Manisa Yazma Eser Ktp. nr. 5082, vr. 1 b). Bu kayıt, mütercim isminin Ahmed olduğunu açıkça göstermektedir.

² Daha önce başka bir münasebetle temas ettiğimiz üzere, Bağdatlı İsmâil Paşa, Halil Efendi'nin "Mağnisavi" (Manisalı) olduğunu bildirmişse de bu kayıt, bizce, doğum yeriyle alakalı değil, Manisa'ya yerleşmiş olması dolayısıyladır. Esasen İsmâil Paşa, anılan eserinde, Halil bin Ahmed Efendi'yi "el-Konevi" (Konyalı) adı altında ve Manisalı Naîmî'den ayrı bir şahısmış gibi göstermekle birlikte onun Konyalı olduğunu da bildirmiştir. Bursalı Tâhir Bey de Halil Efendi'nin "mevliden", yani doğum yeri itibarıyla Konyalı olduğunu belirtir. *Manisa Ünlüleri* yazarı M. Çağatay Uluçay ise, Halil Efendi'nin Konya Ereğlisinden olduğu bilgisini verir. Halil bin Ahmed, daha önce temas ettiğimiz gibi, Arapça bir eserinin sonunda doğum yeri olarak Konyalı, yurt tuttuğu memleket itibarıyla Manisalı olduğunu belirtmiştir.

³ Bağdatlı İsmâil Paşa, adı geçen Arapça biyografik kitabında Halil Efendi'nin lakabını "Mesihî-zâde" diye belirtirken, Bursalı Tâhir Bey anılan her iki eserinde "Mestci-zâde" şeklinde kaydeder.

⁴ Ahmed Reşid, *Şerh-i Nuhbe-i Vehbî*, İstanbul 1259/ 1843. (Bu eserin numara verilmemiş ilk iki sayfasında yer alan ve Ahmed Esad tarafından yazılan Arapça takriz).

⁵ Bursalı Tâhir Bey ve Bağdatlı İsmâil Paşa, Halil Efendi'nin Hicri 1230 (M. 1814-15) yılında vefat ettiğini bildirmişlerse de M. Çağatay Uluçay bu tarihin yanlış olduğunu, 1224 senesinde öldüğünü sicil defterini kaynak göstererek ifade eder. İsmâil Paşa, Halil Efendi'nin biyografisini "el-Konevi" başlığı altında yazarken, 1224 Zilhiccesinde (Ocak-Şubat 1810 tarihinde) vefat ettiğini belirtir.

Halil Efendi'nin el yazması hâlinde kalmış birtakım Arapça eserleri vardır: *Hâşiye ale'l-Beyzâvî*, *Hâşiye ale't-Tehzîb*, *Hâşiye ale'l-Hayâlî*, *Hâşiye ale'l-Muhtasar*⁶, *Hâşiye alâ Risâle-i İstiâre li'l-Kazâbâdî*⁷, *Hâşiye alâ Risâleti'l-Vaz'iyye*, *Şerhu'l-Avâmîl*⁸, *Hâşiye alâ Risâleti't-Tevhîdî li'l-Birgîvî*, *Hâşiye alâ Risâleti'l-Hâdimî*, *Şerhü'l-Avâmîl*.

Vefatından sonra yerine büyük oğlu Mehmed Efendi müftü oldu ve 15 Şâban 1233 (20 Haziran 1818) tarihinde bu vazifeden alındıysa da yerine tayin edilen Seyyid Ali Efendi'nin meşguliyetinden ve müftülük işlerine bakamaması yüzünden, bir ay sonra tekrar müftülüğe getirildi. H. 1252 (M. 1836) yılında vefat eden Mehmed Efendi yerine kardeşi Ahmed Esad Efendi müftü oldu.

Manisalı Ahmed Esad Efendi

H. 1193 (M. 1779) yılında Manisa'da doğdu. Halil Efendi, oğluna kendi pederinin adını verdi. Ahmed, çocukluk ve ilk gençlik çağında dinî bilgileri babasından bir dereceye kadar edindikten sonra ilim tahsilini sürdürmek maksadıyla İstanbul'a gitti. Burada Hoca Abdurrahîm⁹ ve Hoca Neş'et'in (1148-1222/ 1735-1807) derslerine devam etti; Arapça ve Farsça öğrendi. 1239 (1824) yılında Manisa'ya döndü; kardeşi Mehmed Saîd Efendi, Manisa müftülüğü vazifesinde bulunurken o da müderris olarak ders verdi. 1252 (1836) yılı sonunda biraderi vefat ettiğinden, aynı senenin 19 Ramazan'ında (28 Aralık 1836) yerine Manisa müftüsü tayin edildi.¹⁰ Gelen resmî yazıda, Aydın valisinin¹¹ teklifi üzerine Manisa müftülüğünün kendisine verildiği belirtilmekte ve vazifesini ifa sırasında nelere dikkat etmesi gerektiği şöyle ifade edilmekteydi:

“İzzet-me'âb Mağnisa kazâsında sâkin es-Seyyid el-Hâcc Ahmed Es'ad Efendi, Ba'de's-selâm inhâ olunur ki, kazâ'-i mezbûrede me'zûn bi'l-iftâ olan birâderiniz es-Seyyid el-Hâcc Mehmed Saîd Efendi vefât etmiş olduğundan,

⁶ Bir nüshası: Süleymaniye Yazma Eser Ktp. H. Hüsnü Paşa, nr. 1205.

⁷ Bir nüshası: Manisa Yazma Eser Ktp. nr. 5569. 1181/ 1767-68'de Sâfîzâde Mehmed tarafından istinsah edilen ve Manisa müftüsü Ahmed Esad Efendi'den miras kalan bu eseri, onun torunu (Said) Âli, 1926 yılında Çeşnigir Kütüphanesine vakf etmiştir.

⁸ Bir nüshası: Manisa Yazma Eser Ktp. nr. 7791.

⁹ Ahmed Esad Efendi'nin biyografisinde adı geçen Hâce Abdurrahîm Efendi'nin, Erzurum'dan İstanbul'a gelen ve bu şehirdeki medreselerde müderrislik eden Hoca Abdurrahîm (ö. 1223/ 1808-1809) olduğunu tahmin ediyoruz. (Fatîm Dâvud, 1271 /1855: 131-132; Duman, 2017: 297-320).

¹⁰ Ancak Manisalı Ahmed Efendi, *Nasîhatü'l-mülûk* tercümesinin 3 Zilhicce 1251 (21 Mart 1836) tarihinde Abdurrahman Muhyiddîn el-Erzincânî tarafından istinsah edilen nüshasının başında Manisa müftüsü olduğunu bildirir. Bu kayıt, bize onun 19 Ramazan 1252 (28 Aralık 1836) tarihinden önce müftü olduğunu göstermektedir. (Ahmed b. Halil, *Tercüme-i Nasîhatü'l-mülûk*, Manisa Yazma Eser Ktp. nr. 5082, vr. 98a, 1b).

¹¹ Anılan sene zarfında Aydın valisi, 1249/1833-34 yılından beri bu makamda bulunan Karaosmanzâde Yâkub Paşa'dır. (Mehmed Süreyya,[1897]: IV/ 650-651).

hıdmet-i fetvâ muattal kaldığı ve senin ehliyyet ve istihkākına mebnî hıdmet-i fetvâya me'zûniyyetin bâ-i'lâm ve livâ-yı Aydın vâlisi atûfetlû, re'fetlû müşîr-i Müşterî-tedbîr hazretleri tahrîr ve inhâ buyurmalarıyla müteveffâ-yı mezbûrun yerine kazâ'-i mezkûrda hıdmet-i celîle-i fetvâya tarafı (?) sana izin verilmiştir. Gerekdir ki, lede'l-istiftâ esahh-ı akvâl-i eimme-i Hanîfe aleyhim rahmeti Rabbi (...) ile iftâ idüp kütüb-i mu'tebereden nakl-i sarîh ve imzâlarında Mağnisa Müftisi diyü tasrîh eylesesin. Ve's-selâm. حرّر في اليوم التاسع عشر من شهر رمضان المبارك لسنة اثنتين وخمسين ومائتين و الف (Manisa Şer'yye Sicil Defteri, Manisa Yazma Eser Ktp. nr. 270, s. 80).

[Günümüz Türkçesiyle: Muhterem Manisa kazasında oturan Seyyid Hacı Ahmed Esad Efendi, selâmdan sonra (bir vazifeye tayin için şöyle) ulaştırılır ki, adı geçen kazada fetva vermeye izinli olan kardeşiniz Seyyid Hacı Mehmed Said Efendi vefat etmiş olduğu için, fetva hizmeti boş kaldığından ve senin ehliyyet ve hak kazanmandan dolayı, fetva hizmetine (müftülük işine) izinli oluşun, bildirilmeye ve Aydın livası valisi şefkatli, merhametli Müşteri tedbirli müşîr (Yakup Paşa) hazretlerinin yazma ve ulaştırmalarıyla adı geçen merhumun yerine anılan kazada fetva büyük hizmeti sana izin verilmiştir. Fetva almak istendiği zaman Hanefî mezhebinin önde gelen(âlim)lerinin (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) sözlerinin en sağlıklı olanıyla fetva verip itibarlı kitaplardan açık nakilde bulunman ve imzalarında 'Manisa Müftüsü' diye açıkça belirtmen gerekir. (Bu yazı) 1252 yılı Mübarek Ramazan ayının 19. gününde (28 Aralık 1839 tarihinde) yazıldı.]

Ahmed Esad Efendi, Manisa-Yayaköylü Ahmed Reşid'in 1256 (1841) yılında tamamladığı ve 1259 (M. 1843) yılında İstanbul'da bastırılan *Nuhbe-i Vehbî Şerhi* için yazdığı Arapça takrizde, Manisa müftüsü ve İslambol(İstanbul)'da müderris olduğunu belirtir. Kendisi, M. Çağatay Uluçay'ın şer'yye sicil defterlerinden edindiği bilgiye göre, 1263/ 1847 yılında veya daha önceleri müftülükten ayrıldı. H. 1269/ 1853 yılında Kudüs kadılığına getirildi. Fakat 1271/1855 kayıtlarından Manisa'da bulunduğu anlaşıldığı için, bu vazifede az bir müddet kaldığı söylenebilir. 22 Rebîülevvel 1274 (10 Kasım 1857) tarihinde Kuşadası kazasına arpalık olarak tayin edildiyse de gidemeden vefat etti; babasının Ulu Mezarlık'taki kabri yanına defnedildi. Diğer İslâmî ilimlerle birlikte tasavvufa da alâka duymuş, Kâdirî tarikatı mensuplarından, divan sahibi Niğde-Borlu Kuddûsî Ahmed Efendi'ye (1183-1265/1769- 1849) intisab etmiş olan Ahmed Esad Efendi'nin biricik oğlu, müderris Seyyid Sâdullah Efendi'di. (ö. 1281/ 1864).

Ahmed Esad Efendi, sadece yazdığı şiir ve kitabeleriyle değil, yaptığı hayırla da tanınmış bir âlimdir. İlmi, irfanı seven Esad Efendi, Çarşı Mahallesinde, İlyasbey Mescidi'ne yakın bir yerde kendi adıyla anılan (Es'adiye Medresesi) bir

medrese yapmış; bu ilim ocağına birçok şeyler vakfetmişti.¹² Anılan medreseye ait vakıf arsalardan biri, Çaprazlarıkibir mahallesindeydi. (Gökçen, 1950: 46). Fakat söz konusu ilim ocağı İstiklâl Harbi sırasında yandı.

Eserleri

Ahmed Esad Efendi, Manisa'nın 19. asırda yetiştirdiği âlimlerden biridir. Biyografik kaynaklarımızın verdiği bilgilerden onun kitap hacminde iki eserinin olduğu ve şiirlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır: 1. *Nasihatü'l-mülûk* tercümesi, 2. Mütercim Âsım Efendi'nin *Tuhfe-i Âsım* adını koyduğu manzum Arapça-Türkçe sözlüğünün yarısına kadar şerhi. 3. Biyografik eserlerde örnek olarak verilen sınırlı sayıda şiirleri. Burada söz konusu edebî şahsiyetin eserlerine dair önceki yayınlarda rastladığımız bazı noksanları gidermeye, yanlışları düzeltmeye çalışacak; "mâlûmu i'lâm" (bilinmiş olanı bildirme) durumunda kalmamak için mümkün olduğu kadar fazla ve yeni bilgiler vermeye gayret edeceğiz.

1. *Nasihatü'l-mülûk* tercümesi.

Nasihatü'l-mülûk, meşhur İslâm âlimi Gazzâlî'ye (450-505/1058-1111) nisbet edilen bir eser olup Büyük Selçuklu sultanı Melikşâh'ın oğlu Muhammed Tapar (474-511/1082-1118) (veya Sencer) için, İslâm inanç esasları hakkında, ayrıca adalet, siyaset, hükümdarların ahlâkı konularında bilgi ve öğütler vermek üzere Farsça yazılmıştır. Bu eseri, Gazzâlî'nin talebesinden Ali b. Mübârek, Musul atabegi Alp Kutluğ namına *et-Tibrü'l-mesbûk fî Nasîhati'l-mülûk* ismiyle Arapçaya tercüme etmiştir. *Nasihatü'l-mülûk*, Gazzâlî'ye ait yahut nisbet edilen eserler içinde Türkçeye en çok çevrileni olup adlarını bildiren ve bildirmeyen on üç kişi tarafından tercüme edilmiştir. (Yazar, 2011: 116-133). Bu nasihat ve siyasetnameyi şuara tezkiresiyle meşhur Âşık Çelebi (926-979/1520-1572), Kanuni Sultan Süleyman ve Rüstem Paşa için, Alâyî b. Muhibbî, Kanuni'nin oğulları Şehzade Bâyezîd ve Şehzade Selîm'e sunmak üzere tercüme etmiştir. Vücûdî mahlasını kullanan Lârendeli Mehmed b. Abdülazîz (ö. 1021/1613-13), Abdülcelîl b. Molla Cemîl (ö. 1147/1734'ten sonra), Ürgüplü Seyyid Mehmed Lutfî (ö. 1267/ 1850-51) de *Nasihatü'l-mülûk*'ü tercüme edenler arasındadır.

Ahmed Esad Efendi, İmam Gazzâlî'nin Farsça yazdığı *Nasihatü'l-mülûk* adlı eseri, diğer birtakım mütercimler gibi, Arapça tercümesi üzerinden Türkçeye çevirmiştir. (Bir nüshası: Ahmed b. Halil, *Tercüme-i Nasîhatü'l-mülûk*, Manisa Yazma Eser Ktp. nr. 5082). Ahmed Efendi, tercümesinin başında Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e, onun ailesi ve sahabelerine salât ü selâmdan sonra,

¹² Maârif-i Umûmiyye Nezâretinin neşrettiği sâl-nâmelerden anlaşıldığına göre, Manisa kazası Çarşı Mahallesiindeki Es'adiyye Medresesi, 1890'lı yıllarda açıldı ve öğretim faaliyetlerini devam ettirmekteydi. (*Sâl-nâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1316/ 1898-99: 900).

Gazzâlî'nin bu eserini kimin için ve hangi dilde yazdığını, kendisinin niçin ve nasıl tercüme ettiğini şöyle anlatır:

“Ba‘dezâ bu abd-i kalîlül’l-bıdâ‘at ve kelîlül’l-ıstıtâat es-Seyyid Ahmed bin Halîl el-müftî bi-Mağnisa عنهما العفو الجلى حميت عن الباسا عى der ki, Hücetül-İslâm İmâm Gazâlî aleyhi rahmeti‘l-Azîzi‘l-Meliki‘l-Kavî (?) hazretleri lisân-ı Fârisî üzre âl-i Selçuk’dan Muhammed Şâh için *Nasihatü’l-mülûk* nâm bir nasihat-nâme te‘lif edip Irâk ve Acem’de bir müddet şöhret bulup niçe zamân mülûk ve sâ‘ir nâs anun nesâyah-i müfide ve mevâ‘iz-i kesîresiyle intifâ‘ ederler iken, nefî dahi ziyâde olsun diyü Ebü‘l-berekât el-Mübârek (vr. 2a) el-mülakkab bi-Şerefeddîn bin Ebi‘l-feth’in ammisi Safiyüddîn, Arabî lisân üzere terceme edip diyâr-ı Arab’a ve Rûm’a ol derece şöhret vermiş ki, Fârisî lisân üzere te‘lif olunan asıl nüsha[y]ı diyâr-ı Rûm’da görmüş kimseye tesâdüf edemedim. Ve çok teftiş eyledim; bu fakîre dahi rü‘yet mukadder olmadı. Arabî’ye mütercem olan nüsha[y]ı mütâlâa edip derûnunda mûnderic olan ferâ‘id ve fevâ‘idi fi‘l-cümle fehm olundukca, ekser-i evkâtta temennî eder idim [ki,] ‘Bu nüsha dahi lisân-ı Türkiye terceme olunsa, diyâr-ı Rûm’da nefî âm ve ednâ bıdâası olan dahi fehm-i maksûd u merâm ederdi’ diyü dâ‘imâ hâtır-ı fakîrâneme hutûr etdikce, ‘Acebâ bir tercemesi var mı?’ diyü çok tetebbu‘ eyledim, bulamadım. Sonra esâmî-i kütübde görmedim, gerek Arabîye ve gerek Türkiye tercüme olmuşdur diyü... Lâkin bulmak ve görmek müyesser olmadı. Diğer *Terceme-i Nasihatü’l-mülûk* nâm kitâb gördüm. Mezkûr kitâbın tercemesi değil. Binâ‘en aleyh ‘şey’-i vâhidin müteaddid tercemesi olmak, fevâ‘id-i müteaddide[y]i mutazammın olur...’ hulyâsiyle her ne kadar tercemeye iktidârım vâfi değil ise dahi bu husûsda lutf-ı Feyyâz bu abd-i ahkara kâfi olur zanniyle tercemeye şürû‘ olunup mahz-ı eltâf-ı Rahmânî ve inâyât-ı Samedânî ile tekmîli müyesser olmuşdur. Bi-hamdi‘llâh ve lutfihi...

Terceme husûsunda ibârât-ı Arabiyyenin aynını tastîr iltizâm olunmayıp nakl-i medlûl ile iktifâ olundu. Bâ-husûs bâb-ı ehâdis-i şerîfde vârid olan tehdîde binâ‘en zikr olunan ehâdis-i şerîfelerin ekserîsinin metn-i şerîfi kırâatda lisânı hatâdan masûn olsun diyü tahrîr olmayıp nakl-i bi‘l-ma‘nâ tecvîz olduğuna binâ‘en ma‘nâ-yı münîfini beyân ile iktifâ olunup nâdiren metn-i hadîs-i şerîf bi-aynihi tahrîr olup mefhûmu sonra beyân olmuşdur. Kezâlik âyât-ı celîle-i Kur‘âniyyenin tevâtüre mebnî olduğundan ednâ tefekkür ile der-hâtır olur diyü nazm-ı Kur‘ân’dan ekserîsi tahrîr olunmayıp (vr. 2b) ma‘nâ-yı şerîfi ve medlûl-i münîfi takrîr ve tahrîr olmuşdur. Bundan sonra tercemeden hâric bir şeyin ilâvesi iltizâm olmayıp nâdiren ‘lâyiha’ ve ‘sâniha’ tâbiri ile bâzı hikâye derc ve tahrîr olundu. Ve iltizâm-ı sec‘ ve ıstılâhât-ı münşiyân dahi tayy olup cümlelerin fehm edeceği tâbîr-i celî ile irâd ü ifâde olunup eshel vechle istifâde olundukca bu fakîr-i kesîrüt-taksîri hayr ile yâd etmeleri mütemennâ ve müstercâdır.

Bu kitâb-ı menâfi‘-me‘âb vülât ü kuzât-ı evândan ehl-i insâf-ı bi-i‘tisâf olanlara ekser-i evkâtta mütâlaası ehemmi-i mühimmâtdan olduğu gün gibi ıyân ve müstağni‘ni ani‘l-beyândır. Ve dahi tahsil-i ahlâk-ı hamîde ve ittilâ‘-ı hikâyât-ı nefise ve acibe için ekser-i nâsa mütâlaası elyak olduğu âşikâr ve bir vech ile câ-yı inkâr olmadığından mâadâ vukûf-ı ahbâr-ı mâziyye ve âsâr-ı garîbe ile telezzüz-i rûhânî iktisâb edip ve niçe ibret-nümâ olan kıssaları mehâfil-i küberâ ve mecâlis-i üdebâda hîn-i iktizâda bi‘l-münâsebe nakl olunsa, müs[te]mi‘nin safâ-yâb olması mahall-i irtiyâb değildir.”

Görüldüğü gibi mütercim, İmâm Gazzâlî’nin Selçuklu sultanlarından Muhammed Şah için Fars diliyle *Nasihatü’l-mülûk* adlı bir nasihatname yazdığını, anılan eserin Irak ve Acem’de tanındığını, birçok zaman hükümdarlar ve diğer insanların onun faydalı öğütlerinden istifade ettiğini belirtmekte; Şerefeddin b. Ebi‘l-feth’in amcası Safiyüddin’in, yararı daha fazla olsun diye söz konusu kitabı Arapça’ya çevirdiğini, bu tercümenin Arap ve Anadolu memleketlerinde hayli şöhret kazandığını, Farsça kaleme alınan asıl nüshayı görmüş kimseye rastlamadığını, araştırmasına rağmen kendisine de görmenin nasip olmadığını anlatmaktadır. Arapçaya çevrilmiş kitabı okuyup onun içindeki eşi bulunmayan şeyleri ve faydaları anladıkça, pek çok zaman, “Bu eser de Türkçeye çevrilse, Anadolu memleketinde faydası yaygınlaşır ve en aşağı (anlayış) sermayesi olan kimse de kast edilen manayı anlardı...” fikrinin hatırına geldiğini ifade eden Ahmed Esad Efendi, anılan metnin tercümesini araştırdığını, fakat bulamadığını bildirir. Kendisi “*Tercüme-i Nasihatü’l-mülûk*” adlı başka bir eser görmüş; fakat onun, bahis konusu kitabın çevirisi olmadığını anlamıştır. “Bir şeyin, birden çok tercümesinin bulunması, müteaddit faydaları içine alır” hayaliyle “Her ne kadar çevirmeye gücüm yeterli değilse de bu hususta feyiz ve bereket veren Allah’ın lütfu, bu pek hakir kuluna kâfidir” diyerek tercümeyle başlamış; Rahmânî lütuf ve İlâhî yardımlarla onu tamamlaması nasip olmuştur.

Bundan sonra eseri çevirirken takip ettiği yol hakkında bilgi veren mütercim, Arapça ibarelerin aynısını yazmayı gerekli saymadığını, manayı nakletmekle yetindiğini belirtir. Bilhassa hadis-i şeriflerin (hatalı nakledilmesi) konusunda gelen tehditten dolayı anılan nebevi sözlerin pek çoğunun metnini, okuma sırasında dil yanlıştan korunsun diye yazmamış; mealen aktarılması uygun görüldüğü için, manasını anlatmakla yetinmiştir. Pek az bir düşünmeyle hatıra gelir diyerek Kur’an ayetlerinin de çoğunu yazmamış; manasını kaydetmiştir. Eseri tercüme etme dışında ona bir şey eklemeyi lüzumlu saymayan mütercim, nadir olarak “lâyiha” ve “sâniha” kelimeleriyle bazı hikâyeler yazmıştır. Ayrıca çeviri esnasında seci, yani cümle sonlarında kafiye yapmayı gerekli saymamış; münşilerin ıstılahlarını (üslubu güzel olan yazıcıların terim ve tabirlerini de) aradan çıkarmış (kullanmamış); maksadını herkesin anlayacağı açık sözlerle ifade etmiştir. Faydaların bulunduğu bu kitabın, zamanın insafı vali ve kadıları tarafından pekçok vakitte

okunmasının, mühim şeylerin ehemmiyetlisi olduğu, gün gibi belli ve bu durumun anlatılması gereksizdir. Övülmeye değer ahlâkın elde edilmesi ve hoşâ giden, hayret verici hikâyelerin öğrenilmesi için insanların ekseriyetinin onu okumasının pek uygun olduğu aşikârdır. Bundan başka geçmiş zamana ait haberleri ve garip hadiseleri bilmekle ruhi zevk edinip birçok ibretli kıssaları, büyüklerin mahfil ve ediplerin meclislerinde gerektiğinde münasip düşecek şekilde nakledilse, dinleyicilerin safa bulacağı şüphesizdir.

a) Tercümenin Tamamlandığı Yıl

Ahmed Esad Efendi, *Nasihatü'l-mülûk* tercümesini ne zaman tamamladığını açıkça bildirmemiştir. Ancak onun çevirisinin başında “Ba‘dezâ bu abd-i kalilü'l-bıdâ‘at ve kelilü'l-ıstıtâat es-Seyyid Ahmed bin Halil el-müfti bi-Mağnisa...” (vr. 1b) diyerek Manisa müftüsü olduğunu bildirmesi ve söz konusu eserinin elde bulunan yegâne nüshasının 3 Zilhicce 1251 (21 Mart 1836) tarihinde Abdurrahman Muhyiddin el-Erzincânî tarafından istinsah edildiğine dair kayıt, bu konuda bir fikir vermektedir: Daha önce de belirttiğimiz gibi, Ahmed Esad Efendi'nin kardeşi ve Manisa müftüsü olan Mehmed Saïd Efendi'nin 1252 (1836) yılında vefat ettiği, kendisinin 19 Ramazan 1252 (28 Aralık 1839) tarihinde müftü tayin edildiği, Manisa Şer‘iyye Sicil Defterinden anlaşılmaktadır. (Manisa Şer‘iyye Sicil Defteri, Manisa Yazma Eser Ktp. nr. 270, s. 80; Uluçay, 1946: 38). Bu kayıtlara dayanılarak Ahmed Esad Efendi'nin *Nasihatü'l-mülûk* tercümesini 1251 (1836) yılında tamamladığını söylemek mümkün görünmektedir. Ancak yine daha evvel dikkat çektiğimiz üzere, mütercim, başlangıcında Manisa müftüsü olduğunu ifade ettiği bu eserin yegâne yazma nüshasının istinsah tarihi (21 Mart 1836) ile anılan vazifeye tayin edildiğini bildiren resmî yazının tarihi (28 Aralık 1839) arasındaki dokuz aylık fark, halledilmesi gereken bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Bu hususta akla gelen bir ihtimal, mahallî idarecilerin, müftülüğe tayin yazısı valilikten gelinceye kadar, Ahmed Esad Efendi'den bu vazifeyi vekâleten ifa etmelerini istemiş olmalarıdır.

b) Mütercimin Tercümeyle İlaveleri

Mütercim, tercümesi sırasında kaynak esere bağlı kalmış; fakat kitabının başında bizzat bildirdiği gibi, zaman zaman bazı eklemeler yapmıştır. Bu mevzuda birkaç örnek vermek gerekirse, onun şu ilâveleri anılabilir: Yazar, Allah'ın rızasını elde etme ve halkın hoşnutluğunu kazanmaya çalışma hakkındaki bir nasihati aktarırken, kendi zamanındaki angaryanın zulüm olduğunu şöyle belirtir: “Zamânemizde ‘ankarya’ dedikleri ve sâir mezâlim gibi bu misillü ef‘âle cür‘et edenler, herhâl gazabu’llâha mazhardırlar.” (vr. 19a). *Nasihatü'l-mülûk* yazarı, dünyanın insana sevgi ve dostluk gösteren, sonra onu bırakıp giden günahkâr bir kadına benzediğini anlatırken, mütercim, erkekleri

kendisine bağlayıp öldüren kadınlara İstanbul'da "batakçı" dendiği bilgisini çevirisine eklemiştir: "Bunun misâli, bir fâcire-i fâhişe, dâ'im ricâle hilekâr ve gadredici avret gibidir. Kendine bend etmek için dürlü dürlü zînet ve şiveler eyler. Vaktâ ki kendine âşık olduğunu bildiği gibi evine dâvet edip helâk eyler. İslâmbol'da bu hareketde olan avrete 'batakçı' derler." (vr. 20b)

Ahmed Esad Efendi'nin, tercümesi sırasında Nişancızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1031/1621) *Mir'âtü'l-kâ'inât*'i, Birgivi Mehmed Efendi'nin (929-981/1523-1573) *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'si gibi Osmanlılar zamanında telif edildiği bilinen bazı eserlere atıfta bulunduğu da ara-sıra rastlanır:

"Lâyiha- Bu kitâbda ve kütüb-i sâ'irede evsâf-ı kesîresi münâsebet ile mezkûredir. Ez-cümle *Mir'ât-ı Kâ'inât* sâhibi der ki, 'Eğer bir dîn ile mütedeyyin olmuş olaydı, devr-i Âdem'den beri böyle bir hayırlı melik gelmedi' denmeğe sezâ idi." (vr. 29a).

"Lâyiha- *Tarîkat-ı Muhammediyye*'de mastûrdur: Ashâb-ı *Sünen*'den İmâm Tirmizî rahmetu'llâhi aleyh hazretlerinin Ebû Saîd el-Hudrî radiya'llâhu anhdan tahrîc eylediği hadis-i şerif..." (vr. 65a).

Ahmed Esad Efendi, bir münasebetle Bektâşilerin şeriatı inkâr ettiğini, "ehl-i ibâha" olduğunu (haramları mubah kıldığını), Sultan II. Mahmud (saltanatı: 1223-1255/1808-1839) tarafından cezalandırıldığını anlattıktan sonra bu sözlerin kendisine ait olduğunu şöyle bildirir: "Şeyâtin-i ins kelâmından bu makâma gelince tercemeden hâric ise de kelâm-ı sâbıkın me'âlini müştemil olduğu cihetden bir mikdâr tatvîl oldu." (vr. 35a-b).

Mütercimim andığı şu beyit, mahlastan anlaşıldığına göre, şair Bâkî'ye aittir:¹³

"Şî'r: Çıkar endîşe-i dünyây[ı] gönülde Bâkî

Bu kadar mihnete değmez bilene bu fânî

mazmûnu üzere âhîretde dahi nâdim olup azâb-ı elîme istihkâkı kesb eder." (vr. 39a).

c) Tercümede Yer Alan Bazı Manzumeler

Mütercim Ahmed Esad Efendi, *Nesâyihu'l-mülûk*'ü tercüme ederken, işlenen konulara dair bazı Arapça veya Farsça şiirleri nazmen çevirmiş yahut Türkçe şiirleri uygun görerek eklemiştir. Onun eserinde ara-sıra rastlanan bu manzum parçalar için örnek vermek gerekirse, şunlar anılabilir:

"Kezâlik insânın ömrü tedrîc ile mürûr eder. Dâ'imî olarak ve her lahza ve her nefesde noksân bulmaktadır. Ziyâde olmak muhâldir. Ber-karâra dünyâ sana vedâ' eder ve senden kaçır. Senin gaflet ile aslâ haberin olmaz. Buna münâsib ba'zı âlim şi'r söylemiştir. Mazmûnu budur: Şî'r

Eğer dünyâ olursa lezzetiyle çok

Ki yok aslı hakikatde serâbdır

¹³ Anılan beyit, 16. asır ve bütün Klâsik Türk Edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan yahut sayılan Bâkî'nin (933-1008/1526-1600) divanında şu şekildedir: "Bâkî gider endîşe-i dünyâyı gönülde/ Değmez bu kadar rağbete bu menzil-i fânî" (Küçük, 1994, s. 437).

Olur mu ni‘metinde lezzet-i bâkî
Geçer her ânda gûyâ bir sehâbdır” (vr. 20b).

“Dünyâ şuglû ile dâ‘im meşgûl olan, dünyâyâ hakikat nazarı ile nazar itmeyüp sûretine nazar ederler. Bak, dünyâ bunlara ne işler etdi?! Uşta dünyânın ehl-i dünyâ ile dâ‘im hâli budur. Her kim ağlamak murâd eder ise, ağlasın... Zîrâ bu mekân ibret alacak yer olmasıyla ağlayacak makâmdır. Ebû Hureyre hazretleri rivâyet eder kim ol makâmda hâzır olanların cümlesi ağladı. Bu[na] münâsib sâlihinden ba‘zısı bir kıt‘a söyleyip bir kabrin üzerine yazmış. Mazmûnu budur: Şi‘r:

Bir zamân olmuşdı dünyâ niçe kavme hoş mekân
Anların a‘mârı etmişdi safâ ile güzer
Bî-haberken ayşlarını mevt gelüp kıldı fenâ
Şimdi toprak oldular hep ne gören var ne haber” (vr. 23a).

“Bâ-husûs mülûk lisân-ı sıdk tahsîl etmeğe kemâl mertebe sa‘y edip evkâtını aslâ zâyi‘ etmeyip a‘mâl-i hayriyyeye sarf ile ol evkâtı ganîmet add etmek lâzımdır. Ol vakit ni‘met-i azîmenin kadrini bilip şâkir olmuş olur. Ve illâ hevâ ve şehvâta evkâtını sarf eder ise, ol ni‘metlerin kadrini bilmeyip ve mânen zevâlini temennî ederse, ilâ yevmi‘l-kıyâm kubh ile yâd olmağa bâdî olur. Nitekim şâ[ir] bu mazmûnu bir kıt‘ada beyân etmişdir: Şi‘r

Tevbe kıl şerden firâr et ey civân
Ger zuhûr eylerse sende kıl nedem

Kıl şürûrdan nefsinî dâ‘im baîd
Son deminde çekmeyesin hiç elem

Hayr ile yâda sebebdır hoş amel
Hayra sa‘y et tâ olasın muğtenem” (vr 30a)

Hikâye: Enûşrevân tahta cülûs etdikde, ulemâdan Yuyan [Yunan]-nâm vezîri ana arz-ı hâl yazdı. Meâli şöyle ki: “Ey melik, umûr-ı memleket üç kısımdır: Bir kısmında her ne kadar insâf yok ise dahi cenâbınız anlardan ahz-ı intikâm etmeyip, kemâl mertebe insâf edersin. Bu mertebe, emâretin derece-i ulyâsıdır. Yâhûd hem insâf ü intisâf dahi edersin. Yânî iktizâ etdikde lâyıkıyla hadd ü siyâset edersin. Bu mertebe-i adl olup mertebe-i vüstâdır. Yâhûd reâyâ ehl-i insâf iken, melikde insâf olmayıp reâyâyâ cevri ü zulm eder. Uşta bu mertebe-i süflâdır. Ey melik-i muazzam, tefekkür ü teemmül buyurup bu üç sıfatdan kankını murâd edersen, (vr. 44b) ihtiyâr eyle. Lâkin melike hüsn-i zannım gâlibdir... Bilirim ki sıfat-ı ûlâyı ihtiyâr edip avf ve insâf ihtiyâr eder. Bu bâbda buna münâsib şi‘r söylenmiştir. Şi‘r:

Nâsa¹⁴ insâf eyleye bir kimse kim
İntikâm etmez kerîmdir ol emîr

¹⁴ Bu kelime, asıl metinde sehven nâle şeklinde yazılmıştır.

Nâsa insâf etdire insâf-veş
Ol melik âdil denildi bî-nazîr

Ehl münsif kendi zulm ü cevr eder
Ol melik şeksiz denî hem [de] hakîr” (vr. 44a-b)

“Zîrâ sen adl edersen, yevm-i haşrde adl ile mücâzât olursun. Ve eğer zulm eder isen, zulm ile mücâzât olursun. Nefsini takvâ ile tezyîn eyle. Mahşerde bir kimse senin zînetini tağyîre kâdir olmaz. Bu mânâda şi’r denmiştir. Şi’r:

Eyle zînet nefsinî takvâ ile
Alamaz mahşerde senden bir ehad
Çürümez hiç dest-i (vr. 45a) ihsân kıl atâ
Arta ihsân ile mâlin lâ-yu’ad” (vr. 44b-45a).

“Hulâsa şûrb-i bâdeden çok hubs u fesâd hâsıl olur demektir. Yazık şol mülûke ve şol vâlilere ki ömürleri gaflet şarâbı ile geçip kendileri ve gayrıları telef ederler. Bu mânâyı ifâdede şuarâdan bâzısı muhtasar şi’r söylemiştir, mahzûrunu beyân için:

Bâde ile mest olursa tîz geçer
Ayılınca nâsdan olmaz hacîl
Her kim olsa mülk ile mest ayılır
Fevt olunca hâli oldukda zelîl” (vr. 53a).

“Ekser-i umûr, erbâbının gayrıya taksîr etmez sebebi ile tefvîz olunup memâlikin ekserîsinin ifsâd ve tahribine bâis olup her taraftan fesâd ve halel zuhûruna sebep oldu. Nitekim bu mânâda şâirin ne güzel söylediği şi’rin tercümesidir: Şi’r:

Karîb olsa harâba imdi hâne
Halel zâhir olur anın esâsından
Verilmezse eger erbâbına hizmet
Umûr muhtel olur elbet esâsından” (vr. 53b).

“Tahkîk eserde vârid olmuşdur ki, mazlûmun bed-duâsından hazer edin. Zîrâ mazlûmun duâsına dergâh-ı icâbete vusûlde mâni’ yokdur. Ve dahi şol zulûmden be-gâyet hazer oluna ki, ol biçârenin gözünün yaşından gayrı bir mu’în yokdur. Nitekim denmiştir:

Bir yanar yok benim için ciğerimden gayrı
Bir acır mı bulunur didelerimden gayrı
mazmûnu üzere mazlûmânın inkisarından fevka’l-gâyet tehâşî vâcibdir.” (vr. 64b).

“Bâ-husûs vakt-i eshârda ve nısfü’l-leylde Melik-i Cebbâr ve Kahhâr olan Vâcibü’l-vücûd te’sirini halk eder. İsticâbet-i duâ-yı mazlûm hakkında

yukarıda bir balıkçı hikâyesi geçmiştir. İbret için nazar oluna. Bu mânâda şâir demiştir. Şi'r:

Acül olma zulümde eyle te'hir
Azâbdan kork sonunda olma nâdim
Uyursun sen velî mazlûm uyumaz
Kabûl eyler duâsın Hayy ü Dâ'im" (vr. 64b).

ç) Tercümeden Birkaç Örnek Parça

Mütercimim *Nasihatü'l-mülük* tercümesine ilaveleri konusunda ve eserinde yer alan manzum parçalara ait gösterdiğimiz örneklerden dili, üslubu ve çeviri tarzı hakkında –sanırız- bir nebze bilgi edinmek mümkün olmuştur. Şimdi onun tuttuğu tercüme yolu hakkında daha esaslı bir fikir vermek için, eserinden iki uzunca parçayı numune olarak nakletmek istiyoruz:

I- "Misâl-i Sâmin

Ehl-i dünyânın bir dahi misâli ve dünyâ ile iştigâli ve dünyâyâ meyli ve dünyâ için muhârebesi ve âhiret[i] unutulması şol kavme benzer ki, denizde bir gemiye binerler; bir mikdâr gitdikden sonra bir cezîreye varırlar ve ol cezîreye çıkarlar, abdest almak için ve gayrı muhtâc oldukları maslahat için... Gemici anlara der ki: 'Bu cezîrede çok durman! Zîrâ çok eylenürseniz, vakit geçer. Ancak tahâret edecek ve namâz kılacak kadar eylenün!' Ol kimseler, ol cezîreye çıkdıktan sonra ol cezîrenin her tarafına gezüp görürler ki, ol cezîrede bu kadar safâ-bahşâ ağaçlar var. Ukalâdan olanlar, kadr-i hâcetden ziyâde eylenmezler; vakti ile gemiye girerler. Humakâdan olanlar, mivedâr eşcârları görürler ve âb-ı revânları temâşâ ederler ve tayyib elhân ile bûlbüllerin âvâz ve nağmelerini işidirler. Ve gûnâgûn renkli taşlar görüp taaccüb ederek ziyâde eylenürler. Andan sonra gemiye varırlar, görürler ki, herkes gemi içinde kendilerine münâsib mahal tedârik edip oturmuşlar. Bunlara istedikleri yerlerden bir yer kalmamış... Bir dayyık (vr. 22b) ve dar mahal bulup anda otururlar. Ve birtakımı da ol gördüğü dürlü renkli taşlardan yüklenüp gemiye götürür. Bir gün ya iki gün geçmeden ol taşların rengi bozulup ve kararup râyiha-i kerîhe peydâ eder. Gemide olan zihâmdan bir yer bulup anları koyamaz. Ol vakit 'Niçün ol cezîrede çok eylenüp bu fâidesiz şeyleri yükledim?!' deyü kendine itâb ve tevbîh eder.

Ol cezîreye çıkanların birtakımı dahi anda safâyâ dalıp gemiyi unudur. Ol gemi ol mahalden kalkar, gider; anların haberi olmaz. Kimisi ol mahalde açlıktan helâk olur; kimisini yırtıcı hayvân telef eder. Ammâ şol kimseler ki hemân abdest alup ve namâzlarını kılup aslâ meks etmeyüp gemiye gelürler, anlar mü'min-i hâlislerdir. Ve ammâ şol kimseler ki cezîrede eylenüp kalırlar, anlar münâfıklardır. Allah Teâlâyı ve âhireti unutup bütûn bütûn dünyâyâ meyli ü muhabbet idenlerdir. Allah Teâlâ hazretleri bu âyet-i celîlede anları zikr etmişdür: الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ el-âyet. Medlül-i şerîfi: 'Şol kimseler ki dünyâ dirliğini âhiretin üzerine tercîh edip tarîk-ı müstakîmden irâz ederler,

anlar dalâl-i ba'idedirler.' Ammâ mütevassıtün şol âsiler ki, Allah ve Resûlüne an-samîmi'l-bâl imân ederler ve lâkin harâmdan ellerini çekmezler ve dünyâyâ meylederler. Ve zünûb ve günahlarına mu'teriflerdir. Lâkin eyü amellerine kötû ameller karışdırırlar. Öyle olan kimseler, Allah Teâlâ hazretlerinin meşîyyetindedir. Diler ise afv eder ve afvı me'mûldür, eger imân ile gitdiyse âhir nefesinde, diler ise günâhı mikdârı azâb eder." (vr. 22a-b).

[Günümüz Türkçesiyle: Sekizinci Misal

Dünya insanların başka bir misali ve dünyayla uğraşması, dünyaya düşkünlüğü, dünya (nimet ve menfaatleri) için savaşması ve ahireti unutmaması, şu insan topluluğuna benzer ki, onlar denizde bir gemiye biner; bir miktar gittikten sonra bir adaya varır ve abdest almak ve diğer ihtiyaç duydukları iş(ler) için o adaya çıkarlar. Gemici onlara, 'Bu adada çok durmayın!', der. 'Çünkü çok durup oyalanırsanız, vakit geçer. Ancak temizlenecek (ihtiyaç giderecek) ve namaz kılacak kadar kalın!' O kimseler o adaya çıktıktan sonra o adanın her tarafını gezer, görürler ki, o adada bu kadar zevk, safa verici ağaçlar var. Akıllı kişilerden olanlar, ihtiyaç miktarından fazla kalmaz, zamanında gemiye girerler. Akılsız ve sersemelerden olanlar, meyveli ağaçları görür; akarsuları seyreder ve güzel ezgilerle bülbüllerin ses ve nağmelerini dinlerler. Ve renkli taşlar görüp hayret ederek fazla oyalanırlar. Ondan sonra gemiye gider, görürler ki, herkes gemi içinde kendisine uygun yer bulup oturmuş; bunlara istedikleri yerlerden bir yer kalmamış... Bir (vr. 22b) dar yer bulup orada otururlar. Ve birtakımı da o gördüğü çeşitli renkli taşlardan yüklenip gemiye getirir. Bir veya iki gün geçmeden o taşların rengi bozulur ve kararır; ortaya iğrenç bir koku çıkar. Gemide olan sıkışıklıktan dolayı bir yer bulup onları koyamaz. O zaman 'Niçin o adada çok oyalanıp bu faydasız şeyleri yükledim?!' diye kendisini azarlar ve tersler.

O adaya çıkanların birtakımı da orada zevk ve eğlenceye dalıp gemiyi unuttur. O gemi oradan kalkar, gider; onların haberi olmaz. Kimisi orada açlıktan mahvolur; kimisini yırtıcı hayvan öldürür. Şu hemen abdest alıp ve namazlarını kılıp asla durup eğlenmeden gemiye gelen kimselere gelince, onlar halis müminlerdir. Adada oyalanıp kalan şu kimselere gelince, onlar münafıklardır. Yüce Allah'ı ve ahireti unutup bütün bütün dünyaya düşkünlük eden ve onu (haddinden fazla) sevenlerdir. Allah Teâlâ hazretleri şu ayet-i kerimede onları anmıştır: "Onlar dünya hayatını ahirete tercih edip doğru yoldan yüz çevirirler. Onlar (haktan) uzak bir sapkınlık içindedirler." (Kur'an, İbrâhim Suresi, 14/3). Orta hâlde olanlar, şu günahkârlardır ki, onlar Allah ve Resulüne can ü gönülden inanır; fakat haramdan ellerini çekmez ve dünyaya düşkün olurlar. Suç ve günahlarını itiraf ederler. Fakat iyi amellerine kötû işler karıştırırlar. Öyle olan kimseler, Allah Teâlâ hazretlerinin iradesindedir. İsterse affeder ve eğer son nefesinde imanla gittiyse, bağışlaması umulur; isterse günâhı kadar azab eder." (vr. 22a-b).]

II- “İkinci fırka, fırka-i mülükdür. Allah Teâlâ hazretleri ibâdu’llâh beyninde fesâd olmasın ve fesâda cesâret edenleri def’ u ref’ etsin için ihtiyâr etmiştir. Meselâ mülûk ve vülât ve kuzât olmasa, herkes bi-tab’ihi haklarına râzı olmazlar; ehadühümâ âharın ırz ve mâlinde ve sâ’ir hususlarda nazarı olur. Nefis ve hevâlarına ittibâ’yla katı çok fesâd tekevvün eder. Çünkü insân bi-tab’ihi medenîdir. Temeddün ve ... (?) elbetde teâvün ü tenâsür için birbirlerine muhtâclardır. Cemî’-i nâsı yeksân takdîr ve halk etmemiştir. Nizâm-ı âleme evfak olsun deyü kimini fakîr ve kimisini ganî olarak ömür vermiştir. Meselâ fakîre bir kuvvet halk etmiştir, ol kuvveti ganîye vermemiştir. Ve dirhem ü dinârı, yânî gümüşü ve altını nâs maâşlarına sarf etsin için halk etmiştir. Hîn-i ihtiyâcda bin altun, bir lokma nâna bedel olmaz. Mücerred nizâm-ı âlem için efrâd-ı insanda altuna ve gümüşe bir mahabbet halk edip sebab-i maâş kılmıştır. Anın için fakîr ganîye muhtâcdır dirhem ü dinâr husûsunda. Ganîler dahi fukarâya muhtâclardır, a’mâl-i şâkkade... Bunların cümlesinde hikmet-i hafiyye ve celiyye mevcûddur. Bu nizâm ve intizâm-ı âlem olmaz, illâ mülûk ve sâ’ir hademe-i mülûk ile olur. Nâs bi’t-tab’ hakkına râzı olmaz, illâ mülûkün kânûnı ve siyâseti ve tehdîd ve ikâ’i ile olur. Ve taraf-ı vâlâ-yı eşref-i mülûkden nasb olunan vülât ve kuzât irzâ ve ilzâm ederler. Nitekim hadîs-i şerîfde vârid olmuştur: السلطان ظل الله في أرضه Yânî pâdişâh-ı İslâm, Allah Teâlâ hazretlerinin sâyesi menzilindedir. Buna mecâz derler. Allah Teâlâ hazretlerinin kerem ü (vr. 27b) lütfundan kinâyedir. Gölge ile insân intifâ’ ettiği gibi, pâdişâh-ı İslâm ile ibâdu’llâh intifâ’ eder. Yânî pâdişâhın ve anın tarafından nasb olunan vülât ü ümerâ vü zâbitânın vücûdiyle ibâdu’llâhın emvâl ve ırz ve kanı mahfûz olur demektir. Her kime Cenâb-ı Hak ve Feyyâz-ı Mutlak bu saltanatı sezâ ve elyak görür ise, anın üzerine vâcibdir bu ni’metin kadrini kemâl mertebe bilmek. Anın kemâliyle bilmesi, umûr-ı şer’iyyeye ve kânûn-ı makbûle ve mer’iyyeye her bir vechle mürâat edip dîn-i mübîni muhâfaza etmeğe ikdâm ve cidd [ü] himmetini i’lâ’-i kelimetu’llâha sarf ve beyn-i ibâdu’llâh icrâ-yı adâlet-i tâmm etmekle olur. Selâtîn-i İslâm bu sıfatlar ile muttasif olurlar ise, nâsı, öyle olan selâtîne mutâbakata mecbûr kılur Allah Teâlâ hazretleri ve kulûb-ı nâsda ana bir meyl ü mahabbet halk eder. Böyle evsâf-ı celîle ile muttasif olan sultâna nâsın itâati vâcib olduğuna اطيعوا الله (el-âyet) âyet-i celîlesi burhân-ı kâtı’dır. Ana mutâbakatdan hurûc edenler, delîl-i akvâ ile bâgî ve tâgîdir. Ve pâdişâhlar mârûf ile emreder ise, emirlerine tâat vâcibdir. Ammâ münker ile emreder ise, itâat üzerine vâcib olmaz. Mâsiyyet ile emrinde mahlûka itâat vâcib olmadığı, hadîs-i şerîf-i sahîhde sâbit olmuştur. Allah Teâlâ adâlet ile muttasif olan selâtîni sever ve duâlarını dergâh-ı İzzetde icâbete karîn kılar. Zâlim olan pâdişâhları sevmez; buğz edip duâlarını kabûle karîn kılmaz. Ve zâlim sultânın mülkü serîan zevâli kabûl eder; âdil olan pâdişâhın mülkü yevmenfe-yevmâ kuvvet bulup bekâsı müzdâd olur. Hattâ haber-i sahîhde vârid olmuştur ki, küfür ile mülk bekâ bulur, zulûmle bekâ bulmaz.” (vr. 27a-b).

[Günümüz Türkçesiyle: İkinci takım, hükümdarlar takımıdır. Allah Teâlâ hazretleri, onları, kulları arasında bozukluk olmasın ve bozukluğa cesaret edenleri gidersen, (ortadan) kaldırırsınlar diye seçmiştir. Meselâ hükümdar, vali ve hâkimler olmasa, herkes tabii olarak haklarına razı olmaz; onlardan biri başkasının ırzına, malına ve (sahip olduğu) diğer hususlarda (elindeki şeylere) göz diker. Nefis ve arzularına uymakla gayet çok bozukluk meydana gelir. İnsan(lar), yaratılışı itibarıyla medeni olduğundan, bu medenileşme(den dolayı), elbette yardımlaşmak için birbirlerine muhtaçtır. (Allah), ezelde bütün insanların bir olmasını istememiş ve onları bir yaratmamıştır. Âlemin düzenine daha uygun olsun diye kimisini fakir (kılmış); kimisine zengin olarak ömür vermiştir. Meselâ fakirde bir kuvvet yaratmıştır ki, o kuvveti zengine vermemiştir. Dirhem ve dinarı, yani gümüş ve altını insanların yaşayışlarına harcaması için yaratmıştır. İhtiyaç esnasında bin altın, bir lokma ekmeğe bedel olmaz. Sırf dünyanın düzeni için insan fertlerinde altın ve gümüşe bir sevgi yaratıp onları dirlik sebebi kılmıştır. Onun için fakir, dirhem ve dinar hususunda zengine muhtaçtır. Zenginler de zahmetli işlerde fakirlere muhtaçtırlar. Bunların hepsinde gizli ve açık hikmet vardır. Bu düzen ve dünyanın intizamı, ancak hükümdarlar ve diğer hükümdarların hizmetkârlarıyla olur. İnsanlar tabii olarak hakkına razı olmaz; ancak hükümdarların kanunu, cezası, tehdit ve yaptırımını ile olur. Ve hükümdarların en şereflişinin yüksek tarafından tayin edilen valiler ve kadılar (hâkimler, insanları) razı eder ve sustururlar. Nitekim hadis-i şerifte (şöyle bir rivayet) gelmiştir: “Sultan, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir.” Yani Müslüman padişah, Allah Teâlâ hazretlerinin gölgesi derecesindedir. Buna “mecaz” derler. Allah Teâlâ hazretlerinin iyilik, cömertlik ve (vr. 27b) lütfundan kinayedir. Gölgeden insan faydalandığı gibi, Müslüman padişahın Allah’ın kulları faydalanır. Yani padişahın ve onun tarafından tayin edilen vali, başkan ve zabıtların varlığıyla Allah’ın kullarının malları, ırz ve kanı korunmuş olur demektir. Her kime Cenab-ı Hak ve mutlak feyiz, bereket verici Allah bu sultanlığı uygun ve pek lâıyk görürse, onun bu nimetin değerini mükemmel derecede bilmesi, üzerine dinî bir vazifedir. Onu tam olarak bilmesi, İslami emirlere, makbul ve yürürlükte olan kanuna her bir yönden uyup hükümleri açıkça belli dini korumaya devamlı çalışmak, gayretini Allah sözünü (İslam dininin tevhid akidesini) yüceltip yaymaya harcamak ve Allah’ın kulları arasında tam adalet icra etmekle olur. Müslüman sultanlar bu sıfatlarla vasıflanmış olurlarsa, Allah Teâlâ hazretleri, insanları, öyle olan sultanlara uymaya (itaat etmeye) mecbur kılar ve insanların kalplerinde ona düşkünlük ve sevgi yaratır. Böyle yüksek sıfatlarla vasıflanmış olan sultana halkın itaatinin dince gerekli bir vazife olduğuna “Allah’a itaat edin... (peygambere itaat edin, sizden olan emir sahiplerine de. Kur’an, Nisâ Suresi, 4/ 59) âyet-i kerimesi kesin delildir. Ona uyma(buyruğun)dan dışarı çıkanlar, pek kuvvetli delille asi ve azgındır. Ve padişahlar, maruf (İslam’ın uygun gördüğü işler) ile emrederse, onların

emirlerine itaat etmek, dince yerine getirilmesi gerekli bir vazifedir. Ama münker(İslamca yapılması uygun görülmeyen işler)le emrederse, itaat (insanların) üzerine dince gerekli olmaz. Günahla emrettiği takdirde mahlûka itaatin gerekli olmadığı, sahih hadis-i şerifle sabit olmuştur. Allah Teâlâ, adaletle vasıflanmış olan sultanları sever ve onların dualarını yüce huzurunda kabule yakın kılar (kabul eder). Zalim olan padişahları sevmez; sevmeyip dualarını kabule yakın kılmaz. (kabul etmez). Ve zalim sultanın hâkimiyeti, çabuk yok oluşu kabul eder; âdil olan padişahın hâkimiyeti, günden güne kuvvet bulup kalıcılığı artar. Hatta sahih haberde gelmiştir ki, hâkimiyet küfürle (inkârla) kalıcı olur, zulümle kalıcı olmaz.]

2. Tuhfe-i Âsım Şerhi.

Ahmed Esad Efendi, Mütercim Âsım Efendi'nin (ö. 1235/1819) *Tuhfe-i Vehbî*'ye benzer biçimde yazdığı ve "*Tuhfe-i Âsım*" (Âsım'ın Hediyesi) adını verdiği manzum Arapça-Türkçe sözlüğünü, yarısına kadar şerh etmiştir. Araştırmamıza rağmen bu şerhin nüshasını bulamadık. Ahmed Esad Efendi'nin lügat ilmine duyduğu alâka, Sünbülzâde Vehbi'nin Arapça- Türkçe manzum sözlüğü *Nuhbe-i Vehbî*'yi H. 1257/ M. 1841 yılında şerh eden Yayaköylü Ahmed Reşid Efendi'nin eseri için yazdığı Arapça takrizden de anlaşılmaktadır.

3. Şiirlerinden örnekler.

Şiirlerinde "Esad" mahlasını kullanan Ahmed Efendi'nin manzum eserleri konusunda elimizde sınırlı sayıda örnek vardır. Onun şiirleri için *Fatîh Tezkiresine* nümune olarak alınan "yâ Resûlallâh" redifli şu na'î, *Osmanlı Müellifleri*, *Son Asır Türk Şairleri*, *İzmir Şairleri*, *Türk Şairleri* gibi biyografik eserlerimizde de tekrar edilmiştir:

"Dü âlem nûr-ı zatından eserdir yâ Resûlallâh
Vücûdundan halâyık behreverdir yâ Resûlallâh

Cebînin ahter-i burc-ı hidâyet ehl-i irfâna
Dü çeşmin manzar-ı levh-i kaderdir yâ Resûlallâh

Nihâlin sâyesi murg-ı hümâdır hâke meyl etmez
Ulûvv-i şânına burhân-ı ferdîr yâ Resûlallâh

Dil-i uşşâkı bülbül-veş nevâ-sâz eyleyen her dem
Cemâlin goncasından bû-yı terdir yâ Resûlallâh

Adû-yı bed-zebâna câ-yı emn olmazdı dünyâda
Velî âsâr-ı feyzin ser-te-serdir yâ Resûlallâh

Ne mümkündür beşer küh-i şerîfin eyleye idrâk
Sana vassâf olan Rabb-i kaderdir yâ Resûlallâh

Şefâatle bula fevz ü felâhı Es'ad-ı âsî

Eğer olmazsa hâli derbederdir yâ Resûlallâh”

[Günümüz Türkçesiyle: 1. Ey Allah'ın Resulü, iki âlem de senin zatının nurundan eserdir. Bütün mahlûklar, senin varlığından hisse ve nasip almadadır ey Allah'ın Resulü! 2. Senin alnın, irfan sahipleri için hidayet burcunun yıldızı; iki gözünse kader levhasının bakılan, görülen yeridir ey Allah'ın Resulü! 3. Fidan boyunun gölgesi, hüma kuşu gibidir, yere düşmez. Bu, senin şanının büyüklüğüne kuvvetli bir delildir ey Allah'ın Resulü! 4. Âşıkların kalbini her zaman bülbül gibi ahenkle şakıtan, güzelliğinin goncasından taze kokudur ey Allah'ın Resulü! 5. Dünyada kötü söz söyleyen, ağzı bozuk düşmana güven yeri bulunmazdı... Fakat senin feyzinin eserleri baştan başa her tarafa yayılmıştır ey Allah'ın Resulü!.. 6. İnsanın, senin mübarek aslını kavraması mümkün değil... Seni çok överek anlatan kader(in, ezeli kısmetin sahibi)dir ey Allah'ın Resulü!.. 7. Günahkâr Esad, şefaatle esenlik ve kurtuluşa ersin... Eğer senin şefaatin olmazsa, hâli perişandır ey Allah'ın Resulü!..]

M. Çağatay Uluçay, 1946 yılında bastırıldığı *Manisa Ünlüleri* adlı eserinde Ahmed Esad'ın yazdığı tarih kıt'alarından beş örnek vermiştir. Arap harfli asıllarını göremediğimiz bu tarih manzumlerinde, aruz vezni, imlâ ve mana yönünden bazı kusurlu mısralar da vardır. İşaret ettiğimiz pürüzleri mümkün olduğu kadar düzeltmeye çalışarak bu manzumeleri naklediyoruz:

I- Karaosmanoğullarından Saruhan mütesellimi Hacı Hüseyin Ağa'nın (ö. 1231/1815) (Uluçay, 1946: 58; Gökçen, 1950: 82), H. 1222'de [M. 1807] yaptırdığı Muradiye Kütüphanesinin inşa tarihi kitabesi:

[Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün]

Cenâb-ı Hazret-i Hâcî Hüseyin Ağa-yı zî-irfân

İde ömr-i şerîfin izz ü rif'atle Hudâ müzdâd

Derûnu menba'-ı hayr olduğundan nev-be-nev âsâr

Olur cârî heme feyz-i Hudâ kılmış anı irşâd

Husûsâ tarz-ı dil-cû bu kütübhâne bulup câyın

Denilse nâmına şâyestedir hakkâ ki ilm-âbâd

Zihî müşkil-güşâ oldu heme kandan (?) bu câ-yı hûb

Ola dergâh-ı Hak'da hayr ile bânîsi her dem yâd

Muvaffak oldu Es'ad söyledi târih-i bi-hemtâ
Ne a'lâ oldu bu dâr-ı kütüb hakkâ mübârek bâd¹⁵ (Uluçay, 1946: 15; Acun 1999: 565-66)

[1. Allah, irfan sahibi muhterem Hacı Hüseyin Ağa hazretlerinin değerli ömrünü itibar ve ululukla artırsın! 2. İçi hayır kaynağı olduğu için oradan hep yeni yeni eserler akar. Allah'ın feyzi, ona doğru yolu göstermiş... 3. Hele gönül çekici şekilde (yapılan) bu kütüphane, yerini bulmuş; adına "ilm-âbâd" denilse, doğrusu yakışır. 4. Bu güzel yer, her fen, ilim ve hüner(yönün)den güçlük çözücü oldu. Onu yapan, Cenab-ı Hakk'ın huzurunda her zaman hayırla anılsın! 5. Esad, (Allah'ın yardımıyla) başarılı oldu; şu eşsiz tarihi söyledi: "Ne a'lâ oldu bu dâr-ı kütüb hakkâ mübârek bâd" (Doğrusu ne güzel oldu bu kütüphane!.. Mübarek olsun!)]

II- H. 1223 (M. 1808) yılında ölen Tarakçızade'nin mezar taşı

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Tası tarağın döşirip çün Tarakçızâde güm-râh

Göçdü bu dâr-ı fenâdan görmesin aslâ cefâ

Âl-i Müctebânın cenneti (?) hürmetiyçün ey azîz

Afv ü gufrân eyleye mü'minlere her dem Hudâ

Bir Fâtiha düşdü okuyunca târih Es'adâ

Bu duâci azm-i Cennet kıldı kıl Hakk'a duâ" (Uluçay, 1946: 14).

[1. Yolunu kaybeden Tarakçızade, tasını-tarağını toplayıp bu fâni yerden göçtü. (Dilerim ki ahirette) asla eziyet, sıkıntı görmesin! 2. Ey değerli (ziyaretçi), Allah, her zaman, Hazret-i Muhammed Mustafa'nın ailesi cennetinin (?) hürmeti için müminleri affetsin, bağışlasın! 3. Ey Esad, tarih okuyunca bir "Fâtiha" düştü: Bu duacı Cennet'e gitti, Cenab-ı Hakk'a dua et!..]

III- H. 1227 (M. 1812) senesinde Manisa'da ölen Haseki Ali Ağanın mezar taşı:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Böyledir ahvâl-i âlem halka çün ibret-nümâ

Nüş eder mevtin şarâbın enbiyâ vü evliyâ

¹⁵ Tarih mısraı harflerinin ebced hesabına göre rakam değerlerinin toplamı 1222'dir. Buradan kütüphanenin 1807 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Hasekî Alî Ağa bilip vakti tamâm
Hoş vasıyyet eyleyip kıldı o dem azm-i bekâ

Afvedip cümle zünübun ol Gafûr-ı Zü'l-celâl
Ola ukbâda şefî'i ol Resûl-i Kibriyâ

Eylesin Firdevs-i a'lâda safâ her dem o zât
Hûr u gilmân hizmetiyle cümlesin kılsın edâ

Fâtiha-hân oldu Es'ad cevherî târihle
Evliyâ Hâcî Alî Ağa bekâda pür-safâ¹⁶

Sene 1227 Receb. (1812 Temmuz- Ağustos). (Uluçay, 1946: 14-15).

[O, ebedî kalıcı Yaratandır. 1. Dünyanın hâlleri halka işte böyle ibret göstericidir... Peygamberler ve veliler bile ölümün içkisini içerler. 2. Haseki Ali Ağa (ahirete göç) vaktini tam bilip güzelce vasiyet edip o anda (ebedî) kalıcılık (âlemine) gitti... 3. Günahları affeden Yüce Allah, onun bütün günahlarını affetsin! Yüce Allah'ın Peygamberi, ahirette şefaathçisi olsun! 4. O muhterem kişi, her zaman yüce Firdevs cennetinde safa etsin (zevk alsın); huri ve gilman, hizmetiyle (isteklerinin) hepsini yerini getirsin. 5. Esad, (şu) cevherî tarihle Fatiha okuyucu oldu: "Evliyâ Hâcî Alî Ağa bekâda pür-safâ" (Evliya Hacı Ali Ağa ebediyette safa dolu...)]

IV- Karaosmanoğlu Eyüp Sabri Ağa, Çeşnigir Camii'nin kuzeydoğu köşesine bitişik olarak 1247 (1831-32) yılında bir kütüphane inşa ettirmiştir. Bu kütüphanenin manzum kitabesini yazan Esad mahlaslı şairin Manisalı müderris Ahmed Esad Efendi olduğunu tahmin ediyoruz. Şair, kıt'asının bazı beyitlerinde "gülistan, fâ'ik, maksûd, izhâr, mekâsıd, muhtasar, Sihâh-ı Cevherî" gibi kelimeleri, eser adlarını hatırlatacak şekilde kullanmak suretiyle zarafet göstermiştir. Esad Efendi, kütüphanenin yapılışına, kıt'asının ilk mısraında tam, son mısraında ise cevher, yani sadece noktalı harflerin hesaba katıldığı tarih düşürmüştür: "Mâşâallah

[Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün]

Makâmına zihî dârü'l-kütüb oldu mübârek bâd¹⁷

Hemi Hazret-i Eyyüb Sâbir yapıdı şükrâne¹⁸

¹⁶ Bu beyitte tarihin cevher olduğu, başka bir ifadeyle sadece noktalı harflerin hesaba katıldığı belirtilmiştir. Bizim hesabımıza göre, vefat yılını belirten son mısraın noktalı harflerinin ebced hesabına göre toplamı, 1227 değil, 1197'dir. Bu noksanın, son mısraın Latin harflerine muhtemelen hatalı aktarılmasından ileri geldiğini sanıyoruz.

¹⁷ Bu mısra, ebced hesabına göre 1247'ye denk gelmektedir.

¹⁸ Bu mısra da vezin aksıyor.

Muvaffak oldu Osmanzâdelerden ol kerîmü'ş-şân
Anın zâtı mekârim nüshasıdır ehl-i irfâna

Kadîmden cevher-i zâtı tasavvur etdi bu hayrı
Anı tasdik edip şimdi netîce çıkdı meydâna

Gülistân-ı sühandâ sâib-i fikr idi dür-efşân
Kelâmı neşreder ise olur fâ'ik sühan-dâna

Nükûdun sarf ile etdi binâ bu hayr-ı zîbâyı
Hemân maksûdu izhâr-ı teşekkür lutf-ı Yezdân'a

Maârif mecmaıdır ehl-i ilme nev-eser hakkâ
Makâsıd mevkıfidır şübhesiz bu ehl-i vicdâna

Maânî muhtasar kıl müntehâsın eremez vassâf
Ziyâsı şems-veş bâhir olan hâcet mi burhâna

Olur târîh-i tâmm matla'daki bil mısra-ı evvel
Hesâb olsun zihî mazmûn-ı tâmdır ehl-i mizâna

Sihâh-ı Cevheriden nakl eder Es'ad yine târîh

Mübârek eyleye Hak câyına oldu kütübhâne¹⁹ (Acun 1999: 569-570).

[1. Yerine ne güzel kütüphane oldu, mübarek olsun! Bunu Hz. Eyyub Sabri bir şükran alâmeti olarak yaptı. 2. Osmanzadelerden o şanı büyük, (bu eseri yapmaya) muvaffak oldu. Onun muhterem şahsı, irfan sahipleri için iyi ahlâkın kitabı gibidir. 3. Zâtının cevheri bu hayrı eski zamandan beri tasarladı. Şimdi netice onu doğrulayıp meydana çıktı. 4. Söz gülbahçesinde doğru fikri inci saçıcıydı. Sözü yayarsa, söz bilen(şair ve nasir)lere üstün gelir. 5. Paralarını harcayarak bu güzel hayır eserini yaptı. Maksadı, Allah'ın lutfuna karşılık şükrünü her zaman göstermekti. 6. Doğrusu bu yeni eser, ilim sahiplerine, bilgi, marifet ve hünerlerin toplandığı yerdir. Şüphesiz vicdanlı kişiler için de maksatların durağıdır. 7. Manaları kısalt; onun son derecesine överek anlatan (Vassaf bile) erişemez. Işığı güneş gibi açık olanın delile ihtiyacı mı olur?!. 8. Bil ki, matla'daki ilk mısra (bu binanın inşa yılı için) tam tarih olur. Hesap edilsin, ölçü sahipleri için ne tam manadır!.. 9. Esad, yine *Sihâh-ı Cevheriden* (noktalı gerçeklerden) tarih nakleder: "Mübârek eyleye Hak câyına

¹⁹ Bu mısraın noktalı harflerinin rakam değerlerinin toplamı 1237'dir. On noksanın yazılıştan ileri geldiğini tahmin ediyoruz.

oldu kütübhâne” (Cenab-ı Hak mübarek eylesin; kütüphane yerine feyizli oldu.)]

V- Saruhan kaymakamı [Mehmed Sâdık Bey’in babası] Karaosmanzâde Hacı Eyüb Ağanın [ruhu için]²⁰, aşağı Çobanisa ile yukarı Çobanisa arasında ve Turgutlu Şosesi üzerinde, 1261 (1845) de yaptırdığı çeşme kitabesinden:

“Yâ Feyyâz

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Bâreka’llâh kıldı Sâdık Bey akıtdı hûb eser

Vâlidî rûhu içün tâ haşre dek bulsun sebât

Mevkiinde hayr câri oldu atşâna müdâm

Lutf-ı Hakk ile muvaffak ola çok hayra bu zât

Teşnegâna fi sebîli’llâh ne âlâ oldu

Oldu zîbâ böyle dil-keş çeşme iç âb-ı hayât” (Uluçay, 1946: 15).

[Ey çok feyiz verici (Allahım)- 1. Allah mübarek etsin, (Saruhan kaymakamı Mehmed) Sadık Bey, (bu çeşmeyi) babasının ruhu için yaptı; güzel bir eser akıttı. (Bu pınar) ta mahşere kadar devam etsin! 2. Susamış için yerinde devamlı hayır aktı. Bu zat, Allah’ın lutfuyla çok hayra muvaffak olsun! 3. Susamışlara Allah yolunda ne âlâ oldu! Böyle gönül çekici çeşme güzel oldu. Ondan hayat suyu iç!..]

V- Esad’ın son düşürdüğü tarihlerden birisi de Kırım zaferi tarihidir:

Mevlânâ Müftî-zâde fermûd

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Hazret-i Abdülmecîd Hân’ı Hudâ-yı zül-kirâm

Fevz ü nusret ile Mevlâ ede i’tâ ömr-i Nüh

Bi’t-tefe’ül bendesi Es’ad dedi târîh-i tâm

Sâl-i nev Abdülmecîd Şâha yine sâl-i fütûh

Sene 1272 [M. 1856]. (Uluçay, 1946: 15).

[Muhterem Müftü oğlu buyurdu: 1. Lutuf ve keremler sahibi Allah, Sultan Abdülmecid Hazretine zafer ve üstünlükle Hz. Nüh’un ömrünü versin! 2. Esad başlısı, tefeülle (Kırım zaferinin) tam tarihini şöyle söyledi: Sâl-i nev Abdülmecîd Şâha yine sâl-i fütûh” (Yeni sene, Sultan Abdülmecid için yine fetihler yılı (oldu)..”]

²⁰ Bu çeşme kitabesi, Karaosmanzade Eyüb Ağanın 1261/ 1845 yılında Manisa’da öldüğü bilgisini (Uluçay, 1946, s. 61) teyid etmekte; Ahmed Lûtfî Tarihi’ndeki 1854 yılının (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999: 1185) hatalı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Ahmed Esad, 19. asırda Yayaköylü Ahmed Reşid, Abdullah Ferdî (ö. 1274/1857), Hasan Rızâ Efendi (ö. 1307/1890) gibi isimlerle birlikte Manisa'nın dinî, ilmî, edebî, irfani hayatında yer tutan şahsiyetlerden biridir. Esad Efendi'nin bir taraftan ders verme ve müftülük vazifeleriyle uğraşırken diğer taraftan kitap yazımı için gayretler sarf ederek tercüme ve şerh türünde iki eser meydana getirdiği, ara sıra şiir sanatıyla alâkadar olduğu da anlaşılmaktadır. Onun eserlerinden *Tuhfe-i Âsım* için yazdığı kısmi şerhin nüshası veya nüshalarının nerede veya kimde olduğu bilinmemekte; *Nasihatü'l-mülûk* tercümesinin ise Hicri 1251 (Miladi 1836) yılında istinsah edilmiş bir el yazması bulunmaktadır. Hükümdar, kadı (hâkim) ve valilere âdil olmayı, iyilik etmeyi, zulümden kaçınmayı telkin eden bu eser, temel İslam kaynaklarına dayalı bir siyasetname olup Türkçeye asırlar boyu defalarca çevrilmiştir. Ahmed Esad Efendi'nin tercümesi, anılan eserin 19. yüzyıldaki tercümelerinden biridir; Sultan II. Mahmud devrinde (1808-1839) ve bazı delillerden anlaşıldığına göre, 1251 (1836) yılında meydana getirilmiştir. Her seviyedeki devlet adamları için zamanımızda da değerini büyük ölçüde koruyan fikir, tecrübe ve tavsiyeleri, işlenen konulara uygun olarak anlatılmış birçok ibret verici kıssa ve hikâyeyi ihtiva etmektedir. Şairin düşürdüğü tarihler, kütüphane inşası, çeşme yapımı, barış antlaşması gibi şehir halkı ve Osmanlı memleketleri için faydalı eser, hayır ve kararları desteklediğini, ölüm hadisesini tevekkül ve teslimiyetle karşılayıp vefat eden dindaşları için iyi temennilerde bulunduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

ACUN (1999). Hakkı, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara.

Ahmed bin Halil, *Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk*, Manisa Yazma Eser Ktp. nr. 5082.

Ahmed Lûtfî Efendi, (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi 6-7-8*, haz. Yücel Demirel. İstanbul. Tarih Vakfı- Yapı Kredi Yay.

Ahmed Reşid (1259/1843). *Şerh-i Nuhbe-i Vehbî*, İstanbul.

AKDAĞ, Ahmet (2014). "İmam Gazzâlî'nin Nasihatü'l-mülûk Adlı Eserinin Türkçe Bir Tercümesi: Âdâbü'l-mülûk", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 10, Yaz, s. 149-174.

Âşık Çelebi (2017). *Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk Fî Nasâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk*, haz. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül. Ankara: TÜBA Yay.

Bağdatlı İsmâil Paşa (1951-55). *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I, nşr. Kilisli Muallim Rifat-İbnülemin Mahmud Kemal, II nşr. İbnülemin Mahmud Kemal- Avni Aktuç, İstanbul.

BERBER, Ferhat (2015). “Manisa’da Âyân Soyundan Son İdareci: Saruhan Kaymakamı Mehmed Sadık Bey”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 13, sayı 3, s. 291-304.

BİNER, Fuat (2016). “Abdülcelil b. Mollâ Cemil ve Nasihatü'l-Mülûk Tercümesi Üzerine”, *FSM İlmî Araştırmalar*, Sayı 7, s. 45-61.

Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat (1324 /1908). *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etubbânın Terâcim-i Ahvâli*, İzmir.

Bursalı Mehmed Tâhir (1333/ 1915). *Osmanlı Müellifleri*, II, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

DUMAN, Ali (2017). “XVIII. Yüzyılda Yaşamış Âlim Bir Şair: Erzurumlu Rahmî ve Divanı”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 12/15, p. 297-320.

ERDEM, Sadık (2003). “XVII-XIX. Yüzyıllarda Yaşamış Manisalı Divan Şâirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos, Sayı 145, s. 191-215.

ERGUN, Sadeddin Nüzhet. (1936-45). *Türk Şairleri*, İstanbul.

Fatın Dâvud (1271/ 1855). *Tezkire-i Hâtimetü'l-eş'âr*, İstanbul.

GÖKÇEN, İbrahim (1950). *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, Kitap II, İstanbul. Marifet Basımevi.

GÖKMEN, Ertan (2003). “XX. Yüzyıl Başında Manisa ve Kazalarında Medreseler”, *Türk Kültürü*, Mayıs- Haziran, Sayı 481-82, s. 219-241.

Halil bin Ahmed, *Hâşiye ale'l-Muhtasar*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. H. Hüsnü, nr. 1205.

Hüseyin Avni (1934). *İzmir Şairleri*, Cumhuriyet Matbaası, İzmir.

İNAL, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (1999). *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara.

KHISMATULIN, Alexey (2012). Müslüman Ortaçağ'da Edebî Bir Sahtecilik: Gazzâlî'nin Nasîhatü'l-mülûk'ünün İkinci Kısımının Orijinalitesi Meselesi Hakkında Yeni Deliller", 900. Vefât Yılında İmâm Gazzâlî- Milletlerarası tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. s. 493-503.

KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı*, Ankara TDK Yay.

LAMBTON, Ann K. S. (2014). "Gazzâlî'nin Nasîhatü'l-mülûk'unda Saltanat Teorisi", çev. Seyfi Say, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Sonbahar, s. 209-220.

LEVEND, Agâh Sırrı (1962). "Siyaset-nameler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 167-194.

Mehmed Süreyyâ (1308-[1315]/1890-91-[1897]). *Sicill-i Osmânî yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, İstanbul. Matbaa-i Âmire.

Sâl-nâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (1316/ 1898-99). Matbaa-i Âmire.

ULUÇAY, M. Çağatay (1944). "Manisa Şairleri", *Gediz mecmuası*, Mart, Sayı 72, s. 2.

ULUÇAY, M. Çağatay (1946). *Manisa Ünlüleri*, Manisa, Lise Matbaası.

YAZAR, Sadık (2011). "Gazzâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 31, s. 67-156.